

Lévay Endre

Az erő forrásánál

— Crnagórai naplójegyzetek —

Július hó 26.

A hegyeket lemosta a víz, a vihar. Csönd van. Tar fejjel állnak a hegyek a tűző napban, alig maradt rajtuk valami bozót. Csupa kő, de nem is kő, hanem rengeteg kavics. A kavicsokban — felületükön csillámokban — ólom és ezüst.

Ólom és ezüst.

Csupa kő.

Ha kezedbe veszel itt, ezen a zord úton egy darab követ, vagy egy vízmosta kavicsot, ha nézed, nézegeted és forgatod, akár a földgömböt, vajjon gondolsz-e arra, hogy az apró csillámok mögött mennyi rengeteg erő húzódik meg; gondolsz-e arra, hogy a Fekete Hegyek alján milliók, milliárdok hevernek még ma is — 1956-ot írunk, igen ennyit írunk, valljuk be őszintén mi írástudók — és ez a szegény nép nem tudja, vagy — eddig nem tudta, mi hever a kövek csillámaiban a lábai alatt.

Csodálatos egy nép ez!

Napbarnítottak erre az emberek. A szél, a kő, a víz, az éhség kegyetlen. Az asszonyok korán hervadnak, a férfiak kiaszottakká válnak, mint a vén diófa, amelynek törzsén egészen vastag kérget érlel az idő, hogy védje a puha, érzékeny belső testrészeket, amelyeknek elerőtlenedése lopakodva kiül az arc vonásaira, a test felületére, a szem gödrébe, a szem bogarába; a szénfekete haj fényét veszi, szürkíti, akár a kőpor, amely észrevétlenül száll a szerpetineken mindenfelé és a zöld bozótok leveléből a nyár kellős közepén szürke leveleket fest.

Láttam harmincéves asszonyt.

Azt hittem negyvenötéves, vagy ötvenéves és a termékenység tüze már messze mögötte van.

Azt hittem, hogy...

Sokáig tűnődtem azon, miért hívják Fekete Hegyeknek ezt a tarajos borzas kőkoszorút, amelynek legmagasabb csúcsán egy kupolás síremlék alatt nyugszik e föld és táj, és nép, és kor legnagyobb költője: Nyegos...

Most kezdtem csak érteni, nem is tudom, hanyadik látogatás után, hogy a sivár hegyek között — nem is lehet egyszerű, hétköznapi szavakkal kifejezni — milyen nehéz az élet és mennyi erő szükséges ahhoz, hogy itt az ember értelmének érésekor meglelje az élet igazi értelmét és vállalja az állandó harcot a természet erőivel szemben, nem a völgyekben, hanem a hegyekben, a Lovtyen, a Szinyajevina, a Durmitor, a Prokletija, a Zlatibor és a Szutormán lejtőin; ahol három ház egy falu és két-három utcába összezsufolódo helység egy város — mint Virpazar — nagyon nehéz lehet itt embernek lenni a kövek és farkasok között.

A verejték a homlokomról, a szememből az arcomon keresztül a számba csurog. Sós az íze és kőporral teli. A szomjúság úgy elfog, akárha a Szaharában lennék; nézem a csupasz köveket, a bozótok alját, hol melyik alatt fakad forrás?!... Talán itt, Limlyán alatt, mert itt több a fa és a szőlőtőke?... Talán kissé lejjebb, a Szozin völgyében?...

Dehogy.

Kilenc kilométer ide a forrás.

Így hangzik a szó.

Elindulok a tűző napban. Fejemre trópusi kalap helyett rongyot és falevelet teszek. Egy kanyar, két kanyar, három ka... Nem is számolom tovább, nem érdemes, nem érdemes számolni, nem érdemes alföldi ember módjára itt gondolkozni, mert az alföldi ember a sík földeken, a zöld mezőkön, Móra Ferenc símára fészült búzatergében mindent másképp lát, másképp érez...

Nyegos a hegyek tetejéről nézte ennek a népnek az életét.

Ó, mennyi erő kell ahhoz, hogy ezen a forró talajon, amikor a lábad alatt és a fejed fölött ég a kő, megállja a helyét az, aki élni akar?!...

Július hó 27, délelőtt 11-kor

Titograd modern város. Öt-hatemeletes újházai ikerablakkal néznek a Ribnicára, amelynek sziklapartjában a kavicsrétegek között még ma is bádogfödeles kisházak alját nyaldossa a víz. A régi Podgorica majdnem olyan, mint száz vagy kétszáz évvel ezelőtt volt. Annyi a különbség, hogy a háború bombái új tereket szántott a régi, szűk

utcák közé. Lerombolta a régi házakat a kő-minarett mögött, a nagy óratorony mellett, Nemanya szülőházának végében, a kőhíd fölött a kőfalban tátongó úrt nyitott... A repülőbombák kegyetlenül megtépázták ezt az óvárost és tereket teremtt.

A nagyhíddal szemben az üres téren nyers deszkapalánk vesz körül egy nagy munkatelepet. Sem a deszkapalánk, sem a munkatelep nem mond sokat. Egészen jelentéktelennek tűnik, mintha az innen kilépő emberek csak vityilókat építenének, mert alig két kamion húzódik meg a barakok mögött.

Azért akadt meg a szemem rajta, mert a palánk előtt néhány gyerek játszott. Olyan idősök lehettek, mint az én fiam. Alig száz méterre a titográdi korzótól félmeztelenül, kis szürke, fekete és kék gatyában játszadoztak, majszolták a nyersfügét olyan önfeledten, mint akik igazán a legboldogabb gyermekkorukat élik. Nem miniatűr helikopterekkel és nem műanyagból készült kis áramvonalas autókkal vagy repülőgépekkel játszottak, hanem kavicsokkal, amelyeknek felületén — ők nem tudták, akkor én sem tudtam, mit jelent — csillogott az ólom és ezüst.

A hevenyészve tákolt deszkapalánk előtt az egyik gyerek elém toppant. Talán azt látta, hogy idegen vagyok és tekintetek a kerítésen befelé. Fölkapaszkodott a szálkás deszkakerítésre, fekete szemét rámszegezte és szabadon, zavartalanul megindult belőle a szó, mint egy kis helyi patak, duruzsolt nekem:

— Az én apám is itt dolgozik.

Zavarba hozott ez a gyermeki őszinteség. Rámnevetett a kis félmeztelen gyerek, akár a crnagórai trópusi nap s kihullott tejfogai mögül édesen kelepelt a nyelve.

— Igen. Ezeket a köveket faragja azokhoz a nagy házakhoz, ott a túlsó parton.

Rákapaszkodott a kerítés hevederdeszkájára és úgy csüngött rajta, akár a gyümölcs a fán. Volt ebben valami büszkeség, és talán öröm is, valami önfeledt gyermeki közlési vágy, ami egy felnőtt szaván is messze túlmutat az időben, messze előre, ahová mi ma még nem is látunk; ez a csöpp gyerek nem tudja, de érzi, hogy ami jön, ami elkövetkezőben van, azt az ő apja építi.

Tünődtem. Mit kérdezzek tőle most, hogy meséljen nekem, ahogy itt csüng a palánkon és napbarnított karjai között mintha egészen lágy karfává puhulna ez a durva deszka. Már nem tudtam viszatartani a kérdést:

— És te, mi szeretnél lenni?

A gyerek fekete szemét rám meresztette s mintha csodálkozva kérdezte volna:

— Hogyan is juthatott eszébe ez a kérdés, amikor én apámról beszéltem... Az én apám itt dolgozik, számomra ez most a legnagyobb élmény. Ez él bennem nappal, amikor a kavicsokkal játszom, ez él bennem éjszaka, amikor álmodom, ez él bennem, amikor a nyers füge piros húsát lapítom szét a nyelvemmel és akkor is ez él bennem, amikor riadtan lihegő kis gyíkot fogok a kövek között... Az én apám követ farag és nekem semmi más vágyam nincsen, csak az, hogy **gy e r m e k a k a r o k l e n n i**!

A palánk mögött faragott márványlapok heverték a barakok előtt.

Egy kislány a sarkon tíz dinárért egy marék fügét árult, de ha szépen szóltál hozzá, akkor öt vagy két dinárért is odaadta.

A szép szó értéke egészen magasra szökött.

És talán éppen ebben van az, amit én a gyermek válaszában kerestem. Az érték átalakul s nem a váltóeszköz lesz az érték, hanem az emberi tett, amire azt mondta a palánkon csüngő gyermek:

— Az én apám faragja ezeket a köveket...

Július hó 28-án délben és utána

Jókedvében van; egy kicsit dúdol, aztán hosszasan mesél a sófőr, ha hagná az ember, tán soha ki nem fogyna a szóból.

— Zeta, ez a zöld földabrosz a mi országunk legszebb darabja. Nézze, innen a hegyoldalból ezt a földet. Ez egy egész ország. Derék nép lakja. Olyan mindenik, mint egy darab kenyér... Ez a mi népünk olyan, hogy a tenyerin hordja a szívét. Ha kéred, odaadja a szívét... De hogy mennyit szenvedett már, most, ebben a háborúban is az olaszok alatt, mennyit éhezett, mennyit szomjazott, ő is meg a jószága is, azt nem lehet elmondani... Azt nem tudja senki, csak mi tudjuk, akik itt éhezünk és itt szomjazunk velük. Nem egy évig, hanem négy esztendeig a háború alatt, amikor az olaszok ebből a tájból Montenegrot akartak csinálni. Olasz gyarmatot...

Karjával nagy kanyart ír le, lendülete befogja egész Zeta völgyét.

— Itt, ezeken a szép legelőkön nem volt egyetlen jószág sem. A vadon kívül semmi, csak a bozót meg a kő. Még vizünk se volt; a szőlőt, a fügét, az almát azok ették meg, akik idejöttek. Fölfaltak mindent. De mindent. És ha hagytak egy kecskét, egy kecskéből mégse lehet megélni. Azért mégse akart innen senki elmenni. Inkább választotta a...

Ahogy haladunk Szozin felé, a hegyoldalra mutat.

— Az ott Limlyán. Az én falum. Mindössze pár ház. Szép benne az élet. Igen, nekünk szép. Olyan szép, mint maguknak Vajdaság. Még szebb. Mert jobban ragaszkodunk hozzá.

Nyegosra gondolok.

Mennyi költészet van Crnogórában és mennyi poézis ebben a népben, hogy az ember egy puszta kérdő szavára mennyi szívvel, színnel és hévvel tudnak felelni. Őket az tudja közelebbről és közvetlenebbül megérteni, akinek a lelkialkata hasonlóképpen lírai hangszerezésű. A nyelvükben is van valami lírai lágyság, és a legegyszerűbb ember szókincsében is. De ezért mégis kemény. Olyan kemény, mint a gránit a Durmitor vagy a Prokletije lábánál; olyan kemény, mint a crnogórai őserdők fáí; olyan az arcélük, mint a bronz.

Mintha bronzból volnának az emberek és valami végtelen, végtelen nyugalom tölténé el a szívüket.

Még ma is bennem él a kép.

Kotorból valami egészen csodálatos szerpentin-kanyar vezet föl a Lovtyen tetejére. A tenger szintjétől több mint kétezer méter magasba, mint valami hegyi csigaút, amelynek minden fordulójánál szédítő mélység tátong az ember szeme előtt. A mélységiszony görcse ezernyi tüszúrással ragadja meg végtagjaidat, szorongatja szívedet, torkodat, alföldi arcodon már az izgalom rózsái égnek, és a sofőr kiált a mellette ülő cetinyei egyetemistáknak:

— Énekeljetek, ha azt akarjátok, hogy a kanyarokban gyorsabban hajtsak!

Az egyetemisták rázendítettek a monotóniájában is hatalmas crnogórai melódiára:

„Listaj goro, Crnogoro
Listaj goro, Crnogoro...”

„Crnagora u boj kreće...”

Odahajoltam az egyik egyetemistához és megkérdeztem:

— Maguk tényleg betéve tudják a Hegyek Koszorújának minden strófáját?

Mosolygott a feketehajú, kreolarcú ifjú és fölvonta vállát.

— Az egész nem, de...

Amikor a Lovtyen tetejére értem, engem a csúcsok körüli szél borzongatott. A cetinyei egyetemisták még mindig énekeltek. Ki tudja hanyadik strófánál tartottak már, de a sofőr biztató mosolya úgy hajtotta őket, mint egy motor.

Vajjon nálunk is tudják így a sofórt szeretni?

— És — tudunk így szeretni?

Gondolataimban ezekre a kérdésekre kerestem a választ és tekintetem az alkonyatban a Lovtyen rozsdavörös csúcsán Nyegos alig látható síremlékének kupoláján pihent.

Július hó 28-án este és éjszaka

Egy ívlámpa égőjének visszfénye vibrál a Szkadari tó vizén. Egészen beesteledett.

Hárman hallgatunk a munkahídon. Két könyökkel ránehezedünk a korlátra és hallgatunk. Borzol alattunk a víz. Ki tudja hány méter mély? Mély a víz, a munkahídról nézve mélyen alattunk remeg. Lyubinkó, a fiatal mérnök, amint kikapcsolódik a munkából, menyasszonyáról beszél, mert most kapott éppen tőle levelet és fényképet is. Bórnak minden gondolata a vasútvonal meg ez a Szkadari tavon épülő nagy híd, amely kettészeli Crnagóra legnagyobb tavát, hogy utat nyisson a Beograd—Bár vasútvonalnak a tenger felé.

Hallgatunk, de csöndünket a sűrített levegő éles sípolása szakítja meg. Zörejjel fölcsapódik a keszon ajtaja és a pillér-harang mélyéből, mélyen a víz alól följönnek az emberek. Nyolc órát dolgoztak lenn. Ásták a tó medrét, hogy egészen a szilárd talajig lesüllyesszék a pillér cementharangját.

— Nyolc órát két légnyomás alatt lenn a tó alatt. Nehéz ez nagyon. A lökhajtású repülőgépek pilótái után ez a legnehezebb.

Bóro szavai után a vashágsót figyeltük. A keszon cellájából Miloszav lépett ki. Őt várjuk. Imbolyogva lépett le a hágsón, mert furcsa és túl könnyű volt számára a „földi levegő”. Arca sápadt volt, szemgödrei mélyek, de amikor köszönt, azért megjelent az ajka körül egy halvány mosoly. De második szava már az volt:

— Láttátok a pillért? Majd két méterrel lejjebb eresztettük. Nagy süllyesztés volt ez. Nagy ám!... Ha így haladunk...

Bóro mindjárt csatlakozott hozzá.

— ...mielőtt a tél beállna és a fagy, beállítjuk a negyedik pillért is... Ez azt jelenti, hogy jövőre tőlünk már futhat a hídon a vonat.

Megindulunk a sziklás parton lapuló barakok felé. Ívlámpák világították lépteinket, nem kellett attól tartanunk, hogy a vaktában a deszkapalló mellé lépünk és belezuhanunk a tóba.

A munkatelep több mint ötszáz kilométerre a fővárostól a sziklák között épült. Egyedüli kapcsolata a világgal a víz: a tó. Egy-két motorcsónak és egy rádió leadó-vevő készülék rövidhullámon tartja fenn

az élő szó érintkezését, cseréjét a városokkal, ahol emberek élnek. Mert ez Robinson-élet itt; egyetlen pohár vízért tíz körömmel harcolni kell, hogy az embert el ne sorvassza a trópusi hőség. Az éjszaka és a hajnal jelenti az életet, amikor a nap ízzó sugara még nem égette el a levegőt az ember előtt.

De most olyan jó, hogy éjszaka van.

A munkások kinn ülnek a barakok előtt. Halkan beszélgetnek. Amott egy csoport hangosabb, mert tüzel bennük a pálinka, a mámor: a narkotikum.

— A két atmoszférát most más atmoszférával cserélték föl.

Van, aki félre rakja pénzét és tervezget egy nyugalmasabb életet, van, aki pálinkával lop magának egy kis örömet, mert az asszony távol van, az esti összelekedés helyett ez marad számára meg a csillagok, amelyeknek állásáról tudja, hogy merre alszik az asszony.

Az egyik barakban a mérnökök és a munkavezetők félmeztelenül konferenciáznak. Arról tárgyalnak, mit kell végezniük holnap. A cigarettafüst bevonja a kis barakszobát. Kolákovics Péro, az öreg likai hidépítő így félmeztelenül olyan mint egy görög isten ebben az asztalra könyöklő társaságban; Bózsics mérnök fiatalága csupa élet; Bóro kreol arca olyan mint egy crnagórai bronzszobor. A gomolygó cigarettafüstben elhomályosulnak a számcsoportok, egy-két ceruza jegyez, Kolákovics azt mondja a keszonban nem elég a légnomás. Bóro a betonkeveréssel nincs megbékülve, mert híg, lötyty „így nem lehet hidat építeni”; Bózsics mérnök nyugalomra inti a fölfortyanókat. Azt mondja:

— Az emberrel épp oly nehéz dolgozni, mint az anyaggal. Van úgy, hogy makacsabb, mint a gránit. Vannak remek emberek. Nagyszerű munkások. De vannak olyan makacsul kemények is, mint a kő.

Az ember és a kő...

Hány ezer éve van együtt és mindig új változatok!

Késő éjszaka együtt hűtöttük testünket a barakváros kis rögtönzött zuhanya alatt. Bózsics mérnök és én.

Sok nehéz verejéket kell lenyelni.

Valaki a munkások közül azot-betegséget kapott a keszonban, a víz alatt. Úgy ordított, mintha korbáccsal verték volna. Teste felületén ezernyi tűszúrás; ilyenkor úgy érzi az ember, hogy valami megfogalmazhatatlan erő — a légnomás — széttépi a testét. Ordít, mint a sakál... A pálinka sem segít...

Lehet, hogy később engem nyomott el az álom, mert a Szkadári tó békés víztükrével együtt bennem is elsímultak a napi élmények képei. Mintha egy trópusi álom hullámaival elmosta volna őket a víz.

Július hó 29-én délben, árnyékban

A Szozini alagút az ország legnagyobb alagútja lesz.

Ha az ember ezt kimondja, a Szent Gotthardi alagútra gondol és magában, valahol mélyen, büszkeséget érez, hogy szemtanúja annak, hogy Délkelet-Európában a kontinens második legnagyobb alagútja épül.

Úgy álltam a portálja előtt, mintha egy nagy templomot szemlélttem volna, hogy homlokzata — épp azért, mert híres — belülről kénylszerítve bámolatba ejtsen. Hatalmas ez az alagút, istenemre az. Hét méter magas. Ilyen magas alagutat én még nem is láttam, — és áthatítja ennek az országrésznek egyik legnagyobb hegyláncát. Ha én mérnök lennék, számokban el tudnám mondani, hány köbméter ez, ha építész lennék, akkor

Azt mondja kísérőm:

— Menjen csak föl az öreg Radule mérnökhöz, ő az „invesztitor”. Ő elmond mindent, mindent, amire kíváncsi.

Kis barak a hegyoldalban, itt a hegyek között, légvonalban alig hat kilométerre az Adriától. Két ágy, az egyikén pokrócon elnyúlva az öreg mérnök hever. Kabátja a fogason, cipői az ágy alatt, csak épp a cigaretta az, amit nem távolított el magától, hogy ne zavarja a nyugalmát.

Ilyen távoli munkatelepen senki se veszi komolyan a bon-tont. Még az intellektuel sem. Mindent a trópusi hőség ural; ahogy esik, úgy puffan. Valahogy én is így „puffantam” be Radule mérnök békés rezidenciájába, hogy megkérjem: nyilatkozzon nekem arról, ami itt a hegyek között készül.

Előbb összevonta szemöldökét, hisz távolról jött embert látott maga előtt, nem mérnököt, hanem valakit, akit tollat forgat és rögzíteni akarja a történeteket, de aztán — mint ahogy ez már lenni szokott — megbarátkozott és azt mondta:

— Kérdezzen! . . . Én készséggel válaszolok.

Kibuggyanak belőlem a kérdések a nagy vasútvonal mai építkezéseiről és távlatairól. A kérdések nyomán az ősz mérnök arcvonásai kisímultak; valami melegség áradt a szemeiből, valami olyan, ami nem a mában él, csak a ma mozzanatait rögzíti, hogy élő életével pillantást vessen a jövő felé, mint aki hatvanhétéves korában szeretné látni, hogy mi lesz itt tíz, húsz év múlva. Megindító ez az ágaskodás, hogy az ember az idő palánkján a jövőbe pillantson, meg-

indító a hang és a kép is, amit így — ahogy most itt leírom — elém vetített.

— Írja kérem! De pontosan írja le kérem, amit mondok, mert ennek a vidéknek a történelme ez! ... Minden túlzás nélkül elmondhatom, hogy ez a mű az ország háromnegyed része számára az utóbbi évek legnagyobb vállalkozása, mert ennek a földnek a középpontja soha nem talált eddig kapcsolatot az Adriával. A világgal... Ez a vasútvonal összekapcsolja Szerbia termékeny vidékeit, Vajdaságot, Kelet-Boszniát és Makedóniát a nagy vízzel, a nagy úttal, amely a szélrózsa minden irányába vezet...

A verejték kiült a homlokra. Forró volt minden, még a cigaretta füstje is, s azt hittem pusztá szólam, amit kissé régies pózában mond. De amikor a barak izzó falai között hallgattam és figyeltem tovább...

— Beszéljünk Crnagóráról! Igen, épp ezt akartam mondani. Crnagóra ezzel a vasútvonallal kilép az elmaradottságból, amelyben száz, kétszáz, háromszáz éve topogott. Olyan tájakon megy át a nagyvasút, ahol az emberek vasutat még soha nem láttak... De Crnagóra méhe is kitérül majd. A bauxitmezők. Sehol Európában annyi bauxit nincs, mint itt, Niksics közelében. Az alumínium a jövő fémje. Nyugodtan mondhatom: az alumínium a jövő, s ha most itt fölépül a nagy alumínium-kombinátus, a vasút a nagy hegyeken keresztül összeköti ezt az országrészt a tengerrel, akkor a niksicsi alumínium, a bauxitmezők, a pleyvlyei, az ivángrádi szénkincsünk, a budimlyei cinkbányánk termékei előtt szabad lesz az út... Tudja, mit jelent az, hogy egy ismeretlen és elmaradott országrész bekapcsolódik Európába?!... Hogy a crnagórai őserdők a Durmitor és a Bjelasica alján ott tartogatják számunkra a még emberi kézzel soha nem érintett bérci fenyőt és fekete juhart... Ez csak egyedül itt, Crnagórán található...

Ő csak mondja tovább, mint aki most fedezi föl szülőföldjét, mert kitérül, az emberek előtt megnyílik az, amit eddig bezárt és elzárt, majdnem kínai falként elzárt a fekete hegyek koszorúja... Mosolyog és biztat...

— Írja tovább... Az erdők kitermelése föllendíti az állattenyésztést, akár az amerikai pampákon. Kiszélesednek, fölerősödnek a legelők és a primitív, a legprimitívebb termelési módszert fölváltja a gép. A gépek. Jönnek majd a kamionok a kétkerekű talyigák helyett, a bozótlevélen élő sovány lovacskák helyett.

— Ámde az országrész termékeivel, ritka termékeivel csak a piacokon él. Ezzel még nem mutatja meg az arcát a világnak. Csak akkor, ha a turisztika is megnyitja a maga kapuját... Ami a turiz-

must illeti: Crnagóra ezzel az új vasútvonallal, — mely az ország első villamosított vasútja lesz — minden turista számára megközelíthető lesz... Tudja azt kérem, hogy ez a tenyérnyi föld Európa egyik legszebb turisztikai helye... Ma már sehol nincs őserdő Európában, csak itt. A Lim, a Tára a Piva völgye és hegyszorosai olyanok, mint-ha az ember Svájcban járna...

... Ez a beszélgetés, itt az árnyékban már kevesebb verejtéket csalt ki homlokunkon. Csodáltam ezt az idős mérnököt, hogy amikor a bauxitmezőkről és a nyolcvanhat alagútról és viaduktról beszélt, mennyire megfiatalodott. Ő hetvenen fölül s a nagyvasút elkészülte előtt még ki tudja hány esztendő... Tart-e még ez a mosoly addig, hogy ő is meglássa még a Szozin-völgy viaduktján keresztül zúgó villanyozdonyokat, vagy csak ennek a képzeletben élő képével kell eltávoznia?

... A nagy művek átívelnek az időn.

Ez a kis barak csak egy pillanatnyi megálló volt a roppant vasút köves partján. Bent, Szozin alatt fűrnak a gépek. A hat kilométerből már csak kettő áll ellent a vasfogaknak, hogy az alagút kitarja Crnagóra, Szerbia kapuját a déli meleg tenger felé.

Az öreg Radule mérnök ennek boldog tudatával mosolygott és hunyorgó szemekkel nézte a viadukt égnek meredő, szürke betonlábait.

Július hó 30-án alkonyatkor

Bejegyeztem a noteszomba ezt a sort:

„Úgy tűnik, olyan korban élünk, amikor a történelmet nem könyvekből olvassák, hanem maga az élet tanítja...”

Nem fölfedezés ez, csak egyszerű, nagyon egyszerű megállapítás, amely akkor született meg bennem, amikor a gép mellett láttam az embert, aki még soha nem látott gépet. Amikor láttam az Euklidéseket. Nem a görög filozófus, és nem a görög matematikus képését, nem a valóság legnagyobb fokú megközelítésének matematikai tételét, hanem óriási méretű kanári-sárga kamionokat, amelyek akkora kötömböket vittek, mint a görög mitológia Atlasa, aki tartja azoka az oszlopokat, amelyek a földet az éggel összekötik.

„Fejével megtámasztja az eget, tartja a világot...”

Az angolok szeretik a nagy szavakat és a mitológikus hasonlatokat. Ezért legerősebb kamionjukat Euklidesznek nevezték el, s néhány ilyen kamion nem is olyan hosszú idő alatt képes elhordani egy hegyet.

Egy kikötőmunkással ültem egy kőtömbön a bárj kikötőben. Néztük az Euklideseket. A kettéhasított hegy omladékait hordták a tengerbe hullámtörőnek. Akkora darab köveket, mint egy alföldi parasztkocsi s ahova ledobták — egymás hegyére, hátára dobták — ott a hullámok apró cseppekre törtek.

— Látja, hogy kettévágták a hegyet?! — mondta a munkás.

Bólintottam, de ő ügyet se vetett rá, hogy mit mondok, csak folytatta:

— Itt építjük az ország legnagyobb kikötőjét. Nagyobb lesz ez, és modernebb, mint a rijékai, meg a szpliti, meg a pólai. Még a triesztinél is nagyobb lesz ha kész lesz...

Megint bólintottam és le sem vettem a szemem az Euklidesekről, ahogy hordták a követ a tengerbe hullámtörőnek.

Ő folytatta:

— Már az egyik mólót építik. Vasbentonból. Mert a vasbetonnal, meg a kövel nem bír el a víz.

Alkonyodott. Meggyújtották a reflektorokat, mert az Euklidesek éjszaka is dolgoznak. Sietnek, mert sürgetik őket a bauxitmezők. Nagy reflektorok világítják meg a sziklákat, óriási emelők vasfoggal emelik a sziklatömböket az Euklidesbe. Búgnak a motorok, de emberi hangot onnan, a munkatelep felől nem lehet hallani. Csak a motorok búgnak, panaszosan, dühösen, toporzékolva búgnak s a fölhasított hegy engedelmeskedik. Olyan mint egy letaglózott szarvasmarha barnás, sárgás és fehér húsa. A lehasított darabokat viszik a tengerbe, hogy nyaldossa őket...

A kikötőmunkás megint cigarettára gyújtott és folytatta:

--- Beállhatnak ide a legnagyobb tengerjáró hajók. Én tudom, mert én már megjártam az óceánokat, meg a nagy kikötőket is. És ha ide bejárnak a legnagyobb tengerjáró hajók, azok az úszóvárosok, akkor lesz itt élet... Hej, micsoda élet lesz itt akkor, ha este egy hajó beáll és leveti a horgonyt...

Az Euklidesek...

...de hiába néztem én az Euklideseket, a kikötőmunkás csak mondja hogy egyszer ennek a kikötőnek olyan neve lesz a hajósok előtt, mint amikor kimondják azt, hogy Trieszt, vagy Genova, mert szabad fejlődésének semmi útját nem állja...

Július hó 31. Napfölkeltkor

A tenger kékje a legtisztábban csillog virradatkor.

Megint itt állok az Adria partján, mint régi és mindig visszatérő szerelmese; egy szikláról nézem örök mozgását, a kergetőzve ér-

kező hullámokat, amelyek egymást pajkosan átugorva verik a partot. Nem először, hanem ilyenkor mindig azt gondolom, hogy ezek a hullámok a Mediterránról jönnek ide.

Lehet, hogy Afrika partjairól indulnak felénk, vagy innen Egyiptom felé. Ezt az én kikötőmunkás barátom biztosan jobban tudja.

Egy hullám széttörik a sziklán, amelyen állok.

Ez is olyan hullámtörő, mint amilyeneket az Euklidések visznek. Ezt is azok hozták ide a fölhasított hegy gyomrából.

Ez a nagy vasútunk végpontja: a bári kikötő.

Itt állok az erő forrásánál és szeretnék belőle most legalább annyit meríteni, hogy elmondhassam mind azt, amit láttam. Egy műbe ágyazva mondhassam el, hogy a vasúttal együtt megmaradjon az ember alakja is, aki építette.

De ki tud olyan maradandó művet alkotni a betűben, mint a kőben és a vasban az emberi kéz!?. . .

S z u t o m ó r a, 1956 nyarán.